

AZ ESSZÉÍRÓ PSZICHOLOGUS

ERŐS FERENC

Az írás az egyik legszemélyesebb emberi produkció, s mégis, ezernyi kibúvót kínál ahhoz, hogy igazi szándékainkat, érzelmeinket, gondolatainkat benne s általa elrejtjük. Hódi Sándornak a Forum kiadónál nemrégiben megjelent könyve, a *Létélmény és valóság* olyan könyv, amelyről írván nehéz kibúvókat találni, mert éppen azokat a mechanizmusokat leplezi le, amelyekkel — a mindennapi életben csakúgy, mint szakmai tevékenységünkben — kibúvókat keresünk, hogy elháríthassuk magunktól a személyességet, önmagunk vállalását.

S mert a *Létélmény és valóság* ilyen számon kérő, önmagunkkal való szembenézésre és állásfoglalásra kényszerítő könyv, a recenzens sem teheti meg, hogy abból a pozícióból írjon, amelyből a recenziókat általában írni szokták: „én vagyok az okosabb, ennélfogva én vagyok a hivatott arra, hogy eredményeidet és hiányosságaidat, erényeidet és vétekeidet mérlegre tegyem s kimondjam a végső ítéletet”. Hiszen mindaz, amiről a könyvben szó van, az közös ügy, közös probléma, közös dilemma. A recenzensnek — noha tudja, hogy az ilyesmit a tudományos közéletben nem szokás nyíltan vállalni — azt is meg kell mondania, hogy őt és Hódi Sándort személyes kapcsolat, személyes barátság szálai fűzik össze. Ez nem azt jelenti persze, hogy — a könyv megírásának személyes hátterét ismerve és a szerző törekvéseivel régóta rokonszenvezve — fontosabbnak tartanám a szándékot, mint a megvalósulást. Természetesen igaz az, hogy egy műnek önmagában és önmagáért is helyt kell állnia. De — és többek között ebben áll a barátságból származó többlet — a szándékot és a megvalósulást talán inkább egységben tudom szemlélni így, mintha a külsődleges bíráló szerepéből ítélkeznék. S meggyőződésem, hogy a *Létélmény és valóság* helyt tud állni önmagában és önmagáért is, minthogy következetesen végigviszi a szándékot, nem titkolván el azokat a kétségeket, veszélyeket és nehézségeket sem, amelyek a szándék érvényesítéséből fakadhatnak.

Hódi Sándor könyve nehezen besorolható alkotás. Témájánál fogva a könyvtárak tárgyszó-katalógusai a „pszichológia” összefoglaló címszó alatt fogják számon tartani, s joggal, hiszen okleveles pszichológus írta sarkalatos lélektan kérdésekről. De a címszó további bontása már bizonyára fejtörést okoz a bibliográfusoknak: szociálpszichológia? személyiség-lélektan? klinikai lélektan? filozófiai pszichológia? Netán alkotás-lélektan? a szerelem lélektana? a „különleges lelkiállapotok” pszichológiája? Sőt parapszichológia? A könyvtáros valamilyen kompromisszum árán megoldja majd a feladatát, ám ez nem változtat azon, hogy a *Létélmény és valóság* esetében a katalogizálás csődöt mond — mind szűkebb, praktikus, mind pedig szélesebb, tudományelméleti értelemben. Mit lehet ugyanis kezdeni egy olyan könyvvel, amelynek szerzője maga mondja: „A társadalmi-emberi viszonyok valóságának bonyolult összefüggérendszerét, pontosabban ennek a viszonyrendszernek egy-egy részletét — a specializálódás szétfördézettiségeivel — egymástól elkülönült tudományok elemzik. Az ember azonban társadalmi-anyagi létfeltételeinek ezt a bonyolult viszonyrendszerét nem fördézve, nem részekre szabdalva éli meg, hanem mint személyes életének egységes egészét. Számára épp annak az egységnek van a legfőbb értelme — hiszen ez az ő élete! —, amit a különböző tudományágak, mint társadalmi-emberi viszonyaink sajátos aspektusait, részekre tördelnek, s ekként megszüntetnek.”

A gyorsan szaporodó magyar nyelvű pszichológiai szakirodalom, ritka kivételektől eltekintve, speciális részproblémákat taglaló művek halmazát nyújtja az olvasónak. E művek a szintézisnek még csak reményével sem kecsegtetnek (legfeljebb egy „interdiszciplináris” mozaikkép ígéretével) — s azt sugallják, hogy aki manapság ezzel a tudománnyal foglalkozik, annak tudomásul kell vennie, hogy a specializálódás a humán stúdiumoknak éppúgy fejlődéstendenciája és lényegi sajátossága, mint a természettudományoknak. A terjedelmes és tekintélyt parancsoló szak- és kézikönyvek mellett vajon észreveszi-e valaki ezt a kicsiny, nem egészen százoldalas könyvet, amely — az uralkodó gondolkodásmóddal szöges ellentétben — kísérletet tesz arra, hogy a szétfördézett és elidegenedett pszichológiai tudást újra élővé tegye s visszavonatkoztassa magára az emberre?

Talán lesznek, akik észreveszik, de féltő, hogy ezek nem annyira a szakmabeliek, a pszichológusok közül kerülnek ki, nem azok közül, akik általában bizalmatlanul s előítéletekkel terhesen tekintenek mindenre, ami „esszéisztikus”, mindenre, ami nem felel meg a tudományos hipotézis-alkotás és bizonyítás általuk elfogadott, beléjük nevelt normáinak. Hát még ha valaki olyan „némákról” merészel írni, amelyek „a tudomány mai állása szerint” nem mérhető, nem operacionálizálható: a szerelemről, a halálfélelelemről, a kozmikus magányosságról, a megfoghatatlan élevezésekről és hangulatokról, az élet értelmével kapcsolatos

kérdésekről stb. — a *létélményekről*, amelyekben egyén és világ kölcsönhatása a legmélyebben és a legszemélyesebb módon fejlődik ki. Irracionalizmus! Ez a költészet dolga — mondhatják, izlésviláguktól függően jó- vagy rosszindulattal.

S íme, az ő szavukat igazolja az a tény is, hogy (újabb adalék a besorolás nehézségeihez) Hódi Sándor könyve a *Gemma* sorozatban jelent meg, vagyis éppen abban a sorozatban, amelyben eddig pályakezdő fiatal költők első köteteit adta ki a Forum kiadó. Ez bizonyára nem csupán a könyvkiadás kifűnkészíthetetlen útjaiból eredő véletlen, hanem tudatos koncepció is, hiszen létélmény és valóság viszonya a költészetnek is legeredendőbb, legmélyebb problémája. Úgy tűnik hát, igazat kell adnunk a Hódi által tárgyalt problémákat a költészet szférájába utaló szaktudósoknak, hiszen valóban, a szerző a *Létélmény és valóság*-ot alkotó, összefüggő s mégis önmagukban is kerék esszék mindegyikében egy-egy költői „témát” dolgoz fel, s gondolatait helyenként nyelvilég is szinte költő módjára szikráztatja fel.

Ámde Hódi nem „irracionalista” és nem „költő” abban az értelemben, ahogyan a „költőt” szembe szokták állítani a „tudóssal”. Ellenkezőleg: nem vállalkozik arra, hogy az irracionálist *mint* irracionálist igazolja. A kötet egyik legjobb írásában, az „Irracionális-e a szerelem?” című esszében éppen azt fejtegeti, hogy a szerelem azért válhat irracionálissá, „vakká”, „ésszerűtlenné”, mert ellentmond a „józan észnek”, „az adott világ gyakorlati realitásának”, hol „a személyes kapcsolatok elértektelenednek és háttérbe szorulnak”, hol mindez „uniformizálódásra, stilizálásra, tipizálásra” kényszerít. „Ím itt a szenvedés belül, ám ott kívül a magyarázat” — mondhatná ő is, József Attilával.

Nem hajlandó elfogadni azt a „munkamegosztást”, amely az „objektív tények” leírását a tudósokra, a „szubjektív érzületek” kifejezését pedig a művészekre bízta. Lázadása az ellen a korlátozott tudományfogalom ellen irányul, amely az emberi élmények világát „irracionalisnak” nyilvánítva ki akarja zárni a „komoly” diszciplínákból; ez a lázadás teszi őt „költővé” is, „tudóssá” is, s még inkább az e szerepek szabta korlátok közül kibújó, azokat meghaladni próbáló *gondolkezdő emberré*, aki saját vívódásait a nyilvánosság elé bocsátván, bennünket is rá akar dobenteni saját szerepeink korlátaira.

Anakronizmus? Utopia? Prédikáció? Profétizálás? Rebelliskedés? Úszás az ár ellen? Naivitás? Identitás-zavar? Sokféle bélyeget lehet rá-sűtni Hódi Sándor könyvére; ha a tudományrendszer-tani osztályozás csődöt mond, akkor elő lehet venni a politikai, ideológiai, sőt pszichopatológiai megbélyegzés stemplijeit. Ezekkel a megbélyegzésekkel mindenkinek számolnia kell, aki a Hódiéhoz hasonló nagy indulattal, nagy-nagy töltéssel, elhivatottság-tudattal, széles, kemény gesztusokkal s a felteendő kérdések jelentőségéhez mért párosszal lép fel.

Hódi könyvét nem lehet elintézni — akár vállilon veregető jóindulattal

elkönyvelni — azzal, hogy íme, a „kisebbségi kultúra” újabb, dicséretre méltó terméke. Igaz, a *Létélmény és valóság* — megint egy újabb besorolhatatlanság! — Jugoszláviában jelent meg magyarul, szerzője Adán, a Vajdaságban él; ámde Budapesten végezte az egyetemet, itt írta és itt védte meg a magyar társadalom egyik legsúlyosabb problémájával, az öngyilkossággal foglalkozó doktori disszertációját, személyes és szakmai kapcsolatainak jó része jelenleg is Magyarországhoz köti, s olvasmányai, könyvélményei — mint írásának hivatkozásaiából is kiderül — nagyjából azonosak a magyarországi humán értelmiségiekével. A könyv tehát legalább annyira szól a magyarországi olvasóknak, mint azoknak, akik a jugoszláviai magyar nemzetiség tagjai közül kerülnek ki. Hódi *kettős elkötelezettséggel* rendelkezik, és a határon innen és túli viszonyokat olyan sajátos „*peremhelyzetből*” tudja szemlélni, ahonnan sok mindenre nagyobb rálátása van, és amely egy sor különleges feladatot ruház át a társadalomtudományokkal foglalkozó értelmiségire.

Minden bizonnyal sajátos helyzete motiválja azt az érzékenységet s azt a szenvedélyességet, amely írásából — írásaiból — kisugárzik. Hiszen a *kisebbségi lét* elementáris erővel, a legéleselemjűbb szociálpszichológiai fejtegetésnél is keményebben veti fel az egyén és a közösség viszonyának problémáját, s éppen ezért nem véletlen, hogy Hódi könyvének vezéreszméje a *közösségkeresés*. Olyan közösségeket keres, amelyek az emberek életlehetőségeit korlátozó, létélményeiket elszűrkítő, s nemzeti, etnikai, társadalmi, munkamegosztásbeli válaszfalakkal behatárolt jelenlegi *ál-közösségek*, *külsődleges* és *elidegenedett „csoportok”* helyett az *individuum* totális kibontakozását lehetővé tévő valódi közösségek lesznek. Olyan közösségek, amelyek, mint írja, lehetővé teszik, hogy „az egyén döntsön azokról a viszonyokról, amelyek őt más egyénekkel összekötik, azokról a viszonyokról, amelyek őt más egyénekkel összekötik, azokról a viszonyokról, amelyek meghatározzák szabadságának és társadalmi integrációjának kereteit”.

A „nembeli ember” marxi eszményképe lebeg Hódi szeme előtt; ez az eszménykép könyvének gondolatvilágát olyannyira meghatározza, hogy az ifjú Marxnál — s főként az ifjú Marxtól követő szerzőknél — megszokott „hegelizáló” filozófiai-antropológiai szóbujjzás néhol a *Létélmény és valóság* szövegét sem kíméli meg. Ezt egyébként ő maga is észreveszi, s a könyv utószavában tárgyilagosan meg is fogalmazza: „Ma már — két év távlatából — a szerző kellő kritikával tudja tudomásul venni, hogyan s miben kellett volna... még tovább mennie. Így például, bár szándéka szerint eleve igyekezett szakítani a szaktudományos szövegmerevítés divatos allűrjeivel, valamint az elvont filozófiai fejtegetések homályos mélységeinek örökös kisértő veszélyeivel, az általa óhajtott és kívánatosnak tartott »esszéizáló« stílus szubjektív hangvételenek, közvetlenségének és kötetlenségének mégsem tudott kellőképpen érvényt szerezni. Mégpedig azért nem, mert — a még közele — isko-

laévek »szakdolgozat-merevség«, illetve a társadalomtudományi értekező próza általánosan tapasztalható »görcsössége«, olvasmányélményként, reflexszerűen visszaüt még ezekben az első gondolat kísérletekben.”

Mindez persze, mint maga is írja, „nem pusztán stílári kérdés”. Az a diagnózis, amelyet Hódi ad emberi, társas és társadalmi viszonyaink emberellenes vonásairól, és amellyel szembeállítja a maga *normatív* közösségfogalmát, mindaddig inkább csak látélet marad, ameddig az a bizonyos valóság, amely a könyv címében is szerepel, nem eléggé artikulált formában jelenik meg írásaiban. A *Létélmény és valóság* sok fontosat kimond a társadalomról is és a tudományról is, amely magán viseli e társadalom lenyomatát. De valamiféle elbizonytalanodástól való féltelmében a szerzőnek még mindig szüksége van olyan „transzcendens kapaszkodókra”, amelyeknek az a veszélyük, hogy elveszik a dolgok élet s demerevítik a szerzőt a szépen fogalmazó „filozófus” szerepébe. A filozófiai igazságok pedig könnyen közhelyekké válnak, ha nincs mögöttük igazi analízis.

Hódi pilóta, aki mélyrepüléseket végez, gépével már-már érinti a földet, hogy aztán újból szédületes magasságokba emelkedjen. Az egész látóhatár áttekintése, amelyre törekszik, csodálatos élmény — *létélmény!* —, minden igazi alkotás előfeltétele. Korátsem az lenne hát a kívánatos, hogy hagyja abba a repülést, „szálljon le a földre”, és maradjon ott. De eddigi írásai alapján a barátban — s talán az őt személyesen nem ismerő olvasóban is — jogosan fogalmazódik meg az az elvárás, hogy Hódinak meg kell próbálnia azt, ami mindannyiunk számára oly nehéznek, gyakran szinte lehetetlennek tűnik: a „teljes horizont” belátását a részletek összefüggéseinek pontos, elemző kidolgozásával kell egye-
síteni.

Amikor e sorok írója Hódit biztatja e feladat vállalására, akkor önmagához is szól, hiszen ő is a pszichológia felől közelített az „általánosabb” — és egyszerűsre mind a valóság teljesebb elemzését igénylő — kérdések felé. E recenzió szerzője is szembe találta magát azzal a Hódi által „furcsa gyakorlatnak” nevezett gyakorlattal, hogy „a tudományos kutatásokban a kutatók diszkrétan elhárítják maguktól az emberi lét szubjektív vonatkozású kérdéseinek tárgyalását”. E gyakorlattal szemben számomra is evidenssé vált, hogy — miképpen Hódi írja — „az ember, a maga konkrétságában, csak mint személy, a társadalmi-anyagi viszonyoknak csak mint szubjektív vonatkozása létezik, s hogy éppen ezért számára — szemben önállóult tudománya „immanens” öllikítüze-
seivel és látószögével — társadalmi létének mindennemű sajátossága kizárólag csak a szubjektív személyi viszony konkrét formájában nyer közvetlenül értelmet és jelentést”.

„Hogyan lehetséges mégis — teszi fel a kérdést Hódi —, hogy az ember személyes mivoltában, tehát életének konkrét, személyes vonat-

kozásaiban, méghozzá mind a kutatómunka gyakorlatában, mind a tudományos tudatformában kismemizetté vált és mellőzötté?”

Valóban, hogyan lehetséges? E kérdés számomra is az egyik alapkérdés. Bennem is régóta érlelődik az a felismerés, hogy a pszichológia — deklarált céljaival ellentétben — elidegenült, dehumanizált tudomány. Olyan tudomány amelynek nagyon is meghatározott gyakorlati és egyben ideológiai funkciója van: az embernek és viszonyainak eleven egységét részekre szabdalván és elmerítvén, rögzíteni, fenntartani és igazolni próbálja azokat az állapotokat, amelyekben „az elkülönült, atomizált és a közösségi létből kitaszított” egyének besorolódnak azokra a helyekre, amelyeket a „tudományos racionalitással” megalapozott társadalmi uralom mint a „természet” jogfolytonos örököse jelöl ki számukra.

A kezdetben meglehetősen homályos, nagy adag romantikával átítatott és — főként csak magánemberként vállalt — „antiszcizentizmus” fokozatosan artikulálódott bennem valamiféle szisztematikusabb pszichológia-kritikává. Ehhez jó kiindulópontot szolgáltatott a marxi kritikizmust továbbvivő és részben megújító frankfurti iskola kritikai elmélete, és ennek különösképpen az a vonulata (Fromm, Adorno, Marcuse és mások munkássága), amely közvetlenül reflektál a pszichológiai elidegenedésre és egyúttal a pszichológia elidegenedésére, amelynek révén az előbbi kifejezés, megerősítést és jóváhagyást nyer.

Ugy tűnt, hogy a kritikai elméletnek (és „határvidékének”, a hatvanas évek újbaloldali mozgalmait által újra felfedezett Reich-féle „antiautoritarianizmusnak”, „freudomarxizmusnak” stb.) az elsajátítása és alkalmazása új perspektívákat nyithat a pszichológia elméleti kritikája számára. A kritikai elmélet azért hathatott megtermékenyítőleg rám (és másokra is, akik a jelenkori pszichológiával kapcsolatos ellenérzéseiket valamiféle — bármely elvont — társadalomkritikával — próbálták összekapcsolni), mert a pszichológia dogmatikus, a sztalin „ökonizmus” alapján való elutasításának, illetve kritikátlan apológiájának rossz pólusai helyett valódi meghaladást ígért. Valódi meghaladást, nem azt a fajta álszintézist, amely — a „marxista pszichológia” nevében — a praktikizmussá oldott dogmatizmust a legalaposabb és legvulgárisabb empirizmussal kapcsolja össze.

Mégis, az évek folyamán egyre erőteljesebbé vált bennem az az érzés, hogy a pszichológia-kritika — minden radikalizmusa, minden deklarált emberközelsége és társadalomközpontúsága ellenére — maga is rendkívül absztrakt síkon mozog; inkább intellektuális vigasznak és öngazolásnak felel meg, semmint cselekvő és viszonyteremtő programnak. Ami hiányzik, az éppen a kritika során kikristályosuló felismerések gyakorlati konzekvenciáinak vállalása.

Kezdem megsejteni annak veszélyét, hogy a kritikai elmélet gondolatvilágának bűvkörébe kerülve is milyen könnyen meg lehet rekedni

abban a rossz értelemben vett intellektualizmusban, amely a gyakorlatban azt reprodukálja, amit elméletben elvet: az *eszmék és az emberek világának dichotómiáját*. Erre a megrekedésre különösen nagy a veszély, a nyomás és a csábítás nálunk, ahol a kritikai elmélet eszméi és más hasonló eszmék sohasem lépték át egy szűk intellektuális „elit” határait, s nem kényszerültek arra, hogy — miként a diákmozgalmakban — egy valódi társadalmi mozgás kísérőként, esetleg irányadóként szembesüljenek a fennálló valósággal.

A kritikai elméletnek a pszichológiára való kiterjesztése korunk baloldali szellemi kultúrájának egyik központi jelensége. E kiterjesztést az motiválja — és az teszi jogossá —, hogy a mai „későkapitalista” társadalmakban a rendszer stabilizálásának és legitimálásának feladatához ez a tudomány — elvont tudásként és pszicho- illetve szociotechnikaként, azaz társadalomszervező praxisként egyaránt — nagymértékben hozzájárul. Ennek a hozzájárulásnak a lehetősége azonban nem a manipuláció „ördögi” természetében rejlik, hanem a társadalomfejlődés konkrét sajátosságaiban. Az a látszat, hogy a társadalmi problémák pszichológiai problémákra redukálódnak, nagyon is lényegi összefüggéseken alapul. Adornónak az a megállapítása, hogy „*az ember az elembertelenedés ideológiája*”, tömören fejezi ki ezt az összefüggést: a pszichológia általunk is sokszor tapasztalt embernélkülisége és embertelensége hű kifejezője a társadalmi világban valóságosan végbemenő elembertelenedésnek, amely éppen azért oly nehezen tettenérhető, mert az ember mint ideológia lefegyverző és elnémtő pecsétje szentesíti.

Adorno tömör megállapítása nagyon szépen hangzik, és általánosságban, azt hiszem, igaz is. Az általánosításokkal azonban óvatosan kell bánnunk, mert ez az egész problémakör nagyon is ambivalens. A polgári társadalom egyik fő jellegzetessége, hogy hallatlan mértékben kitérítje az egyén mozgásterét; ebben a mozgástérben egy sor közvetlen társadalmi szabályozás *valóban* érvényét veszti, és ezért adhatja át a helyét annak a szabályozásnak, amelynek az a deklarált alapelve, hogy e mozgástér betöltésének pusztán az egyénen múló, tehát pszichológiai akadályai vannak. Ez az újfajta szabályozás tette egyáltalán lehetővé, hogy a pszichológiai nézőpont a szaktudományos gondolkodás kereteit messze túlhaladó szerephez jusson és olyan gazdasági, történeti, jogi, politikai, ideológiai problémákat is „magába szívjon”, amelyek a „pszichológiai kulturáltság” alacsonyabb szintjén álló társadalmakban szenvedélyes viharokat s nemegyszer vérre menő konfliktusokat váltanak ki. És ezért lehetséges egyáltalán az is, hogy a pszichológia-kritika mint társadalomkritika lépjen fel.

Azok a pszichológiai kategóriák, amelyek például Amerikában, a jelenkori lélektan fellelegvárásban tartalmaznak tűnhetnek (s éppen ezért a társadalomkritikai gondolkodás számára is megkerülhetetlennek bizonyulnak), nálunk jóformán nem egyebek, mint az akadémikus szaktu-

domány importált „kellékei”. Amikor ezeket a kategóriákat ugyanolyan elvontan bíráljuk, mint amilyen elvonttá a mi viszonyaink közepette válnak, akkor voltaképpen szélmalomharcot vívunk. Olyan ez, mintha egy fejlődő országban, ahol még az alapvető élelmiszerekből sem jut elég mindenkinek, máris a túlságosan bő táplálkozás ellen indítanának kampányokat.

Mindezzel természetesen nem azt akarom mondani, hogy a mi viszonyaink között nem merülnek fel tartalmas pszichológiai problémák. Többek között éppen Hódi Sándor könyve bizonyítja, hogy mennyire felmerülnek: ha csak egy kicsit is megkaparjuk a felszínt, akkor az érzelmi és gondolati elsvárosodásnak, magányosságnak, szorongásnak, halálfélelemnek és létbizonytalanságnak sűrű szövedékére bukkanunk. Sokszor leírták már például, hogy „korunk népbetegsége” a neurozís, és sokan elpanaszolták már, hogy Magyarországon milyen súlyos gondokká küzd a mentálhigiéne. A neurozísok számának rohamos emelkedéséért a modern szociálpszichiátria a „környezeti faktorokat” szokta felelőssé tenni. A környezeti faktorok hibáztatása azonban hozzátartozik ahhoz az elidegenedett gyakorlatához, amelyben úgy gondolják, hogy elegendő csökkenteni például a „nagyvárosok rohanó élettempóját”, s máris minden probléma megoldódik. „... A patogén tényezők — írja Hódi — éppen nem azok a létványos környezeti faktorok, amelyek drámai színezettel átitatnak szinte minden anamnézist. Létünknek, társadalmi-termelési viszonyainknak egy elvontabb síkja, és konkrét életmódunkat szigorúan meghatározó formája az, amely már a *személyiség társadalmi reprodukciójának* szintjén traumatizáló, s amely úgyszólván »termeli« a neurotikusok nagy seregét.”

A pszichológiai „kulturáltság” különböző szintjeit említvén azt akarom jelezni, hogy milyen könnyen áldozataivá válhatunk egy sajátos „optikai csalódásnak”, annak, amely úgy tűnteti fel, mintha a jelenkori amerikai és nyugat-európai pszichológiában és annak kritikájában kifejeződő alternatívák egészen más társadalmi feltételrendszerek között is ugyanúgy érvényesek lennének. Könnyű bírálni az amerikai pszichológia „ideológikus illúzióit”, s még könnyebb bírálni a hazai pszichológia legjobb esetben naiv, egyoldalú, a lényeges problémákat elmosó vagy fel sem vető, apológiával átitatott társadalomképét. Ez a kritika azonban nagyon távol lesz még attól, hogy bármi lényegeset mondjon azokról az emberekről (köztük önmagunkról), akiket létélményeik napjaink kelet-európai valóságához kötnek.

Az importált „pszichologizmussal” szemben nem igazi alternatíva az ugyancsak importált „antipszichologizmus” sem, mert ez utóbbi — bár mennyire is társadalomkritikai beállítottságú — többé-kevésbé tisztázottan tételezi fel azt a problémát, amelyet Hódi „a személyiség társadalmi reprodukciójának” nevez. E „tisztázottnak feltételezés” annyiban jogos, hogy a „pszichológiai kulturáltság” magasabb fokán e reprodukció kér-

dését nem övezi legalábbis annyi misztifikálás, mint nálunk, s ha a pszichológia kritikájáról van szó, akkor valóban a pszichológiát — s a pszichológia révén *kinyilvánított módon* a társadalmi viszonyokat — kritizálják. Nálunk azonban ez is ürüggyé válik, s mint minden ürügy, *tovább misztifikálja* azt, amiről az ürügyet kereső nem mer, nem tud vagy nem akar beszélni. És máris megkerültük azt az alapkérdést, hogy a mi viszonyaink között miképpen történik a személyiség társadalmi reprodukciója...

Kár, hogy végül Hódi maga is megkerüli ennek a kérdésnek a részletesebb, alaposabb vizsgálatát. A rácsodálkozóik friss szemével észrevett felismerései — s végső soron létélményei is — akkor lesznek igazán hitelesek, ha további munkáiban az élmények személyessége és a valóság ridegsége közötti, metafizikusként kezelt ellentétet a társadalmi-emberi viszonyok konkrét ellentmondásaiként tudja majd bemutatni.

Ez természetesen nem csak Hódira váró feladat: a *Létélmény és valóság* azért jelentős könyv, mert hozzásegít a dilemmák tudatosításához, s utat nyithat a megoldás keresésének közös útja felé.